

İBN İSHAK'IN İSNAD KULLANIŞI (1)

Yazan:
Prof. JAMES ROBSON

Çeviren:
Dr. TALÂT KOÇYİĞİT

İslâmiyette, her hadîse bir râviler zinciri (isnâd) ile başlamak âdet olmakla beraber, bunlar, umumiyetle sahih kabul edilen hadîs eserlerinde bile zahirî kıymetlerinde alınmamışlardır. Hadîslerin zamanla inkişâf ettiğinde ve yığın haline gelen materyal için isnâdlar vücuda getirildiğinde en çok garph âlimler ittifak etmişlerdir. Bu işin, cemiyeti tatmin edecek bir şekilde nasıl başarıldığını, burada düşünmeğe lüzum yoktur. Isnâdların, muayyen bölge ve mekteplerde, o bölgeye ve hadîs aldıklarını iddia eden kimselere hâs bir seyir takib ederek geliştigiğine dikkat etmek kâfidir. Gerçi bu bir bakıma aldatıcıdır, fakat diğer manâda, rivayet seyrinde olması gereken mes'uliyeti, açıklayıcı bir metod olarak kabul edilebilir. Meşhur hadîs eserleri, İslâmiyetin üçüncü asrında toplandıkları zaman, müelliflerinin, sahih olarak kabul ettikleri isnâdların, şüpheli mahiyetleri hakkında bir fikre sâhip olmadıkları makul karşılanabilir. Onlar, rivayetin doğruluğuna inanan samimi kimselerdir ve bu, kendi ölçülerine uymıyan isnâdları tenkide girişmelerinden de anlaşılır. Muhtelif halk tabakalarının, kendi görüşlerini kuvvetlendirmek maksadiyle hadîs metodu kullandıkları müsellemdir; bu itibarla isnâdlar, dikkatle tetkik edilmiş ve hüküm ölçüleri inkişaf etmiştir. Tenkitçilerin noksanlıkları, görünüşe göre sağlam olan isnâdların da, şüphe ile karşıladıkları isnâdlar kadar tenkide lâyük olduklarını kabul edememeleridir.

Muteber hadîs eserlerinin telifinden önceki devirde, ahlâkla ilgili hadîslerin sıkı bir şekilde tetkik edilmediği, halbuki hukukî talimatla ilgili hadîslerin çok dikkatle araştırıldığı, bazıları tarafından söylenmiştir (2). Bununla beraber Prof. Schacht, hukukî hadîslerin, kendilerinin de delâlet ettiği gibi, Hazreti Peygambere kadar ulaşmadığını ikna edici bir şekilde münakaşa etmiş ve bunların, nasıl inkişaf ettiklerini ve nasıl isnâd aldıklarını göstermiştir (3). Bu, muhtemelen çok dikkatli bir tetkikten sonra kabul edilen muayyen hadîs neveleri için zararlı bir tenkidir. Schacht, açık bir şekilde reddedilemeyen görüşünü kuvvetlendirmek maksadiyle deliller ileri sürmüştür ve bu sebeple biz, onun delilini hukukî hadîslere taalluk ettiği nisbette tahkik edilmiş olarak muvakkaten kabul edebiliriz.

Fakat, hukukî hadîslerin asıl vücudunun, Hazreti Peygamber devrinden sonraki inkişafın neticesi olduğunu ve isnâdların, onları takviye etmek maksadiyle daha sonraki bir tarihte tedarik edildiğini kabul etsek bile, aynı prensibin, bütün hadîslere ve bütün isnâdlara tatbik edilebileceği fikrini haklı görebilir miyiz? Eğer isnâdlar, ikinci asırdan itibaren hukukî hadîslere tatbik edilmeğe başladı ise, onların, bu devirden önce bilinmediği neticesine varılmaz mı? Yalan isnâdlardaki bu inkişafın, kısmen doğru bir şekilde zaten mevcut olan bazı şeylerin kopyesinden ibret olduğunu kabul etmek daha doğru görünmektedir.

Isnâd meselesinde mühim araştırmalar yapan Horovitz, isnâdların hadîste ilk kullanımının, birinci asrın son üçüncü kısmından daha geç olmadığı neticesine varmıştır (4). Eğer bu fikir kabul edilirse, onların, şifahî rivayette daha evvel kullanıldığı kabul edilebilir. Bununla,

1) 1954 Ağustosunda Cambridge'de toplanan 23 üncü Orientalistler kongresinde okunan tebliğden kısıtlı olarak *Bulletin of the John Rylands Library* (c. 38, No. 2, Mart 1956) da neşredilmiştir.

2) Krş.: I. Goldziher, *Muhammedanische Studien* (2 c. Halle a.S. (1880 90)), II. 153; J. Robson, *An introduction to the science of Tradition* (Londra 1953), s. 11.

3) *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford 1950) s. 138.

4) *Der Islam*, VIII (1918), 44.

rivayet edecek haberi olan her şahsın, o haberin râvisini izlemek hususunda dikkatli olduğu çok eski bir tarihi kasdetmiyoruz; işaret etmek istediğimiz husus, İslâmiyetin başlangıcına âit sahih haberleri toplamak arzusunda bulunan kimselerin, kendilerine nakledilen malzemenin sıhhatini tetkike erken başlamış olmalarıdır.

İsnâd meselesini düşünürken, işe, makbul hadîs eserleriyle başlamak şayanı tavsiye değildir, çünkü bu eserler, tatbikatın tam inkişafını gösterirler ve bu sebeple menşe'in tetkiki için uygun bir saha değillerdir. Hattâ Tayâlisî (Ö. 203/818) ve Ahmed İbn Hanbel (Ö.241/855) in *musned* eserleri bile isnâdı tamamiyle inkişaf etmiş bir şekilde gösterirler. Horovitz, bize Hazreti Peygamberin söz ve fiillerinin üç kaynağı olduğunu hatırlatır: *Hadis, Sıra, Tefsir*; bütün bunlarda temel unsur, başında bir şahidler zincirini havi olan malumdur (5). Lammens de Horovitz gibi (6), haklı olarak *Sıra ve Hadis*'in ayrı kaynaklar olmadığına ısrar etmiştir (7). İsnâdın inkişafı düşünüldüğü zaman, kaynakların en eskisine gidilmelidir. Bu itibarla, tahminen, sâhip olduğumuz ilk dikkate şayan kaynağı bize takdim eden İbn Ishâk (Ö.150/767 yahut 151/768) in, isnâd kullanımına veya isnâd kullanımındaki noksanlığa ait bir kaç noktayı incelemeyi uygun gördük. Kendisi tarafından yazılan bu orjinal eserin tamamına sâhip olmadığımız bir gerçektir; fakat nâşiri İbn Hişâm'ın (Ö.218/834), İbn Ishâk'tan gelen haberlerle kendi ilâve ettiği haberleri büyük bir dikkatle ayırt ettiği görülür. Bunun için İbn Hişâm'ın ibarelerini nazarı itibara almaksızın, sadece İbn Ishak'tan gelen haberler üzerinde duracağız.

Malûm olduğu üzere İbn Ishâk, daima isnâd kullanmaz, kullandığı zaman da bazan kendi şeyhini zikretmekle iktifa ederek, bazan biraz daha geri giderek, bazan da bir sahabiye veya Hazreti Peygambere kadar giderek muhtelif şekillerde kullanır. Bazı hâdiseleri ise, onları zikreden her hangi bir râviye dayanmaksızın umumî bir ifade ile anlatmağa başlar. Fakat bu, onun sadece mevzua giriş metodudur, bunun arkasından ekseriya hâdisenin çeşitli isnâdlarını vermeğe yahut vukubulan şeyin farklı anlatılışlarını göstermeğe devam eder. Bununla beraber, Bedr ve Uhud savaşlarında her iki taraftan ölen kimselerin isimleri gibi mühim bir haberi verirken hiç bir râvi ismi zikretmemesi kayda değer. Mamafih bu kadar meşhur ve tevsik edilmiş olan bir hâdis için isnâd ibraz etmenin lüzumsuz olduğu ileri sürülebilir.

İbn Ishâk, bazan "âlimin biri, fulan âileden bir şahıs, fulan kabileden bir kimse" gibi müphem râviler zikreder. Bir başka âdeti de şüphelenmediği bir şahsı, kim olduğunu beyan etmeksizin zikretmesidir. İbn Ishâk, bu şahsı niçin açıklamamıştır? Bu şahsın hüviyetini tesbit etmeğe çalışmak, faydasız bir gayret gibi görülür. Wüstenfeld de bu güçlüğü farketmiştir ve anladığına göre onun zamanından beri bu meseleyi hiç bir kimse halledememiştir. İbn Ishâk yalnız üç defa râvisi daha eski kaynağa ulaşmayan böyle bir şahsı zikreder (8). Dört defa itham etmediği şahsın İbn Abbâs'tan (9), iki defa Ebû Hurayra'dan (10), bir defa Abdullâh İbn Mes'ûd'tan (11), bir defa İbn Ebî Hadrad'tan (12) ve bir defa da Ebû Sa'îdî'l-Hudrî'den (13) doğrudan doğruya naklini zikreder. Üç defa İbn Abbâs'tan nakleden İkrime'yi (14) ve aynı şekilde Abdullah İbnü'l-Hâris'in kölesi Miksam'ı (15) zikreder. Normal olarak,

5) *Islamic Culture*, I (1927), 535.

6) *Der Islam* VIII. 39. 7) *Le berceau de l'Islam* (Roma 1914). s. VII.

8) *Sıra*'nın Wüstenfeld neşri (2 cild, Göttingen 1859-60) ne delâlet etmek üzere W, Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Abyârî ve Abdu'l-Hafiz Şalabî tarafından hazırlanan Kahire tab'ı (4 cild, 1936) na delâlet etmek üzere C rumuzları kullanılmıştır. Yukarıdaki pasajlar için Bkz.: W. 378, C.II.195; W. 718, C. III. 291; W. 947, C.IV. 224.

9) W. 324, C.II.124; W.368, C.II.183; W. 585, C. III. 102; W.789.C.IV.12

10) W. 673,C.III.230; W.964.C.IV.246.

11) W. 605,C.III.127. 12) W. 989,C.IV.278.

13) W. 268,C.II.44.

14) W.376,C.II.193; W.428,C.II.258; W.745,C.II.329.

15) W.450,C.II.286; W.585,C.III.102.

itham edilmeyen şahıs (man lâ yuttahamu), kendisiyle son râvi arasında bir halka (râvi) ya sâhiptir, fakat iki yerde iki halka görülür (16). "İbn İshâk'ın arkadaşlarından biri" denilmesinden başka bu şahıs, iki yerde "İlim ehlinde biri" (17) ve "Tayy ricalinden biri" (18) olarak tasrih edilmiştir. Aynı bir durum daha vardır ki "itham olunmayan şahıs" isnâd zincirinde ikinci olarak gelmektedir; burada İbn İshak, önce Âsım İbn Omer İbn Katâde'yi zikretmiştir; Âsım, itham etmediği şahıstan haberi nakletmiş, bu şahıs da Omer İbn Abdi'l-Azîz'den almıştır (19)

Eğer itimada lâyıkça, İbn İshâk'ın bu şahsı niçin isimlendirmek istemediği garib karşılanabilir ve hatta böyle bir otoriteye dayanarak nakledilen bir haberin, imkânsız da olmasa, son derece şüpheli olduğunda tereddüde bile düşülebilir. Meselâ, Selmân'ın, senede bir zuhur ederek hastalara şifa bulan bir şahsı görüp onunla konuştuğu, Hazreti Peygamber tarafından da "eğer Selmân doğru söylüyorsa onun konuştuğu şahıs İsa'dır" denildiği hikâye edilir (20). Keza Hazreti Peygamberin Kudüs'e gelişi ve semaya çıkışı (Mî'râc) için (21), Hazreti Muhammed'in, Ebû Sufyân'a ait kervanın yolunu keseceği hakkındaki düşüncesini, Âtika'nın, görmüş olduğu bir ru'yâ ile önceden Mekke halkına haber vermesi hadisesi için (22), Bedr savaşında meleklerin alâmeti (23) ve yine meleklerin, Bedr'den başka hiç bir yerde çarpışmadıkları (24) hakkındaki ifadeler için, itham olunmayan şahıs otorite (râvi) olarak zikredilmiştir. Sa'd, şişman bir kimse olduğu halde, defnedilmek üzere götürülürken hafif hissedilmesi ve Hazreti Peygamberin bunu, tabutun taşınmasında meleklerin de yardım ettiği şeklindeki izahı (25) aynı şekilde dikkate şayan bir haberdır. Maamafih diğer misaller, tabiatıyla imkânsız olmayan teferruatı ihtiva ederler. İbn İshâk'ın, haber verdikleri şeylere gerçekten inanmadığı için mi şeyhleri arasına böyle isimsiz şahısları soktuğunu insan merak eder. İbn İshâk, bir şahsı, itham etmediği bir kimse olarak zikrettiği zaman, o şahıs hakkında ne düşünürse düşünün gerçekten onun haberinden şüphelendiğini kasdettiği ileri sürülmüştür. Fakat sebep ne olursa olsun, onun bir şey saklamak lüzumunu hissettiği zaman bu çeşit istilahlar kullandığına inanmak makul görünmemektedir; çünkü bu, düşmanlarının, onun aleyhinde söylemiş olukları şeylere rağmen, metodlarından edinilen umumî intibaya uygun değildir.

Onun yalnız inandığı şeyleri anlatma arzusu, sık sık kullandığı *za'am* masdariyle gösterilmiştir. Göldziher, bu masdarın mevsûk olmıyan bir iddiaya delâlet etmek üzere kullanıldığına dikkati çeker (26). Fakat İbn İshâk, aşikâr olarak, ne zikrettiği ifadeye inanmadığını ve ne de tarafsızlığını göstermek için bu masdarı kullanmıştır. *Sıra*'nın ilk kısımlarında, daha ziyade efsane hissini uyandıran haberlerde bunun nasıl sık sık kullanıldı göze çarpmaktadır. Umumiyetle belirli bir isnâd olmadığı zaman tabiatıyla müphem olarak zikredilen kimselere delâlet etmek üzere "iddia ederler", "iddia ettiklerine göre" veya "iddia ettiler" gibi tabirler kullanılmıştır. Bazan, eserin son kısımlarında iddiayı yapan kimselerin isimleri zikredildiği halde ilk kısımda yalnız bir defa olmak üzere bu durum müşahade edilir (27). Meselâ, Abdu'l-Muttalib'in Zemzem kuyusunu kazdığı zamanki nezri hakkında (28), Hazreti Muhammedin babası Abdullah'ın, Abdu'l-Muttalib'in sevgili oğlu olduğu hakkında (29), Âmine ile evlenmeden ve Hazreti Peygamber doğmadan önce Abdullah'ın alındaki nur hakkında (30),

16) W.756,C.III.343;W.849,C.IV.91.

17) W.378.C.II.195.

18) W.947,C.IV.224.

19) W.142,C.I.236.

20) Aynı yer.

21) W.268,C.II.44.

22) W.428,C.II.258

23) W.450,C.II.286.

24) Aynı yer.

25) W.698,C.III.263. El-Hasanu'l-Basri (Ö.110/728), itham olunmıyan râvilerden birinin şeyhidir, fakat hadis daha gerilere uzanmaz.

26) Yukarıda adı geçen eser, s.51.

27) W.112, C.I.183.

28) W. 97,C.I.160.

Ebü Tâlib'in, Hazreti Muhammed'i Suriye'ye götürüşü, orada râhib Bahîrâ'nın, onu beklenen peygamber olarak tanınması hakkında (31) ve Hazreti Muhammed'in Suriye'ye ikinci seyahatında, iki meleğin gölge yaparak onu korumaları hakkında (32) Maysara'dan gelen haberlerde bu tabirler kullanılmıştır. İbn Ishâk, Hazreti Muhammed'in, gece yolculuğu esnasında karşılaşmış olduğu İbrâhîm, Mûsâ ve İsâ'yı tavsifi hakkında gelen haberde mütereddittir, çünkü bu haberi, Sa'id İbnü'l-Musayyib'in otoritesinde Zuhrî'nin iddiası olarak kaydetmiştir (33). Bu, kendi ifadesi için bir otorite zikredebilen bir şahıs hakkında *za'am* kelimesinin kullanılmasına ait tesadüfen ele aldığımız yegâne misaldir. Diğer bir misalde Zuhrî, Ferva İbn Âmir'in Bizanslılar tarafından öldürüleceği anda okumuş olduğu bir şiir mısra'sını sadece bir iddia olarak zikrettiği zaman itimad edilmiştir (34). Zuhrî (Ö.124/742), en mühim hadis râvilerinden biri olup İbn Ishâk'ın sık sık zikrettiği bir otoritedir; bununla beraber bu iki misalde İbn Ishâk, ondan aldığı haberler hakkında tereddüdünü izhar etmiştir.

İddia olarak zikredilen ifadelerden bazısı, mevzu ile ilgisi olan kimseler tarafından ileri sürülmüştür. Meselâ, Benî Naccâr, Akabe'de ilk bi'at eden kimsenin, Esed İbn Zurâra olduğunu iddia etmiştir (35). Benî Amr İbn Avf, Hazreti Peygamberin Kuba'da kendi aralarında dört günden fazla kaldığını iddia etmiştir (36). Benî Sa'd, Hazreti Peygamberin, eş-Şaymâ'a, Makhûl ismindeki kölesiyle bir câriye verdiğini ve ikisini birbiriyle evlendirdiğini iddia etmiştir (37). Benî Mâlik, Urva İbn Mas'ûd'un, kendi aralarından Avs İbn Avf denilen biri tarafından öldürüldüğünü iddia etmiştir (38).

Diğer ifadelerde iddia olarak ileri sürülebilecek açık bir sebep mevcut değildir; çünkü bahis mevzuu hâdise, aslen ne şüphelidir ve ne de o ifadeleri ortaya koyan şahısların, hâdise ile hususi bir ilgileri vardır. İbn Ishâk, her halde böyle ifadelerin kâfi otoriteye sâhip olmadığını anlamış ve bu sebeple onları iddia olarak beyan etmiştir. Onun, halkın iddiası olarak dercettiği bazı hadiseler, büyük bir manâ taşımazlar ve bu keyfiyet, İbn Ishâk'ın mümkün olduğu kadar dikkatli olmağa çalıştığını gösterir.

İbn Ishâk'ın diğer bir hususiyeti, bir hikâyeyi, yahut birbirine zıt hikâyeleri "Allah, olanı daha iyi bilir" ilâvesiyle bitirmesidir. Hazreti Muhammed'in süt anası tarafından Mekke'ye getirilirken kayboluşunu ve Varka ile diğer bir şahsın onu buluşunu anlatırken (39), Hazreti Muhammed'e bi'at etmek hususunda Abbâs'ın Medine halkına verdiği izahatın değişik şekillerini naklederken (40), Hazreti Muhammed'in Kubâ'da kaldığı ev hakkında muhtelif haberleri verirken (41), bazılarının, sancağı ilk alan kimsenin Ubayde İbnü'l-Hâris olduğunu söylemelerine karşılık Hamza'nın, bu şahsın kendisi olduğunu nasıl iddia ettiğine dair söylentileri naklederken (42), Nâciye İbn Cündub ile Barâ' İbn Âzib'in, Hazreti Peygamberin okunu Hudaybiye kuyusuna koyan kimseler olduklarına ve bundan sonra kuyudan su fişkırdığına dair iddialarını kaydederken (43), Musaylime ve Benî Hanîfe'nin elçileri hakkında

29) W. 99,C.I.162

30) W.100;C.I.164.

31) W. 115,C.I.191.

32) W.120,C.I.200.

33) W.266,C.II.41.

34) W.958,C.IV.238.

35) W. 300,C.II.89

36) W. 335,C.II.139.

37) W. 857,C.IV.101.

38) W. 914,C.IV.182.

39) W. 106,C.I.176.

40) W. 300,C.II.89

41) W. 335,C.II.138.

42) W. 418,C.II.245.

43) W. 742,C.III.324.

çeşitli haberleri verirken (44), İbn İshâk bu ibareyi kullanmıştır. İbarenin, bazan isnâdla teyid edilen bir haberde, bazan da isnadsız bir haberde kullanılması, İbn İshâk'ın, mümkün olduğu kadar güven veren bir tesir bırakmak arzusunda olduğunu ve bu suretle bir isnâd zincirine sâhip olsa bile, her haberi araştırmaksızın kabul etmediğini gösterir. Onun doğruluk arzusu, iki yerde, Hazreti Peygambere atfedilen sözleri zikretmeden önce Allaha duâ etmesiyle daha güzel bir şekilde görülür; bu suretle, O'nun söylemediği sözleri O'na atfetmekten korunabilmektedir. (45)

İbn İshak, bazı haberlerde, belki de onların, tevsike ihtiyacı olmıyan umumî bilgi kabinden olduğunu hissettiği veya ifadesini bir otoriteye bağlamak zaruretini duymadığı için, ekseriya, "bana ulaştığına göre" yahut "bana zikredildi" gibi bir takım ibareler kullanmıştır. Böyle ibareleri kullandığı zaman onun, haberi aldığı yeri unutmüş olması mümkündür, fakat istediği gibi açık tafsilât veremediğini tasrih etmek maksadiyle ve bu gibi hallerde şüphesini göstermek için ekseriya bir isnâd verdiğiinden böyle bir ihtimal mevcut değildir. Meselâ, vermiş olduğu bir isnâdda Cahm İbn Ebî Cahm'ın Abdullah İbn Ca'fer'den naklini yahut Abdullah İbn Ca'fer'den Cahm'e nakleden diğer bir şahsın bulunduğunu zikreder (46). Az farklı bir başka isnâdda, Abdullâh İbn Ebî Nacîh'in, Atâ' ve Mucâhid'den yahutta haberi nakleden diğer bir şahıstan aldığını söyler (47). Bazan da kendi şeyhinin hüviyeti hakkında tereddüd gösterir Meselâ, Ömer'e atfedilen bir ifadeyi zikretmekle beraber bunu, Muhammed İbn Ca'fer İbni'z-Zubayr den mi yoksa Muhammed İbn Abdurrahmân İbn Abdullâh İbn Husayn'den mi işittiğini kestiremez (48). Daha umumî olarak kendi şeyhini zikreder. fakat isnâdın diğer merhalesindeki otoritenin kim olduğu hakkında tereddüd gösterir. Meselâ, Yezîd İbn Abdullâh'ın Atâ İbn Yasâr'dan yahut kardeşi Suleymân İbn Yasâr'dan, bunlardan birinin de Ebû Sa'îdî'l-Hudrî'den (49); Yezîd İbn Rûmân'ın Urva'dan veya bir başka âlimden (50) rivayetlerini zikreder. Dört defa Zeyd İbn Sâbit'in kölesinin, İkrime veya Sa'îd İbn Cubayr'den, bunlardan birinin de İbn Abbâstan rivayetini verir (51). Diğer taraftan bir yerde İkrime ve Sa'îd tarikıyla İbn Abbâs'tan haber nakleden bir âlimi zikreder (52). Şüpheye benzer müphem bir misal de İbn İshâk'ın, Abdu'r-Rahmân İbn Hâris'in haberi almış olduğu şahsın Omer âilesinden biri yahutta yakınlarından biri şeklinde verdiği isnâdda görülür (53). Fakat daha müphem, kendi arakadaşlarından şüphe etmediği bir şahsın Zeyd İbn Eslem'den, Onun Rabî'a İbn İbâd ed-Dîlî'den yahutta Ebu'z-Zinâd'ın Rabî'aya kendisinden naklettiği bir başka şahıstan rivayetidir (54). Maamafih, isnâdda "av" (=yahut) yerine v (=ve) okunuşu veren bir varyantın bulunduğu da işaret edilmiştir.

İsnâd içerisinde geçen meçhul bir şahsa ait iki misal zikredilebilir: İbn İshâk'ın, şeyhi olarak kaydettiği Sâlih İbn Keysân'a Sa'd İbn Ebî Vakkas'tan nakleden bir şahıs (55) ile yine şeyhi olarak zikrettiği âlim bir şahsa, Muhammed İbn Talha vâsitasıyla Osmân İbn Abdu'r-Rahmân'dan nakleden bir diğer şahıs (56). Bu gibi misallerin, İbn İshâk'ın bazı şeyler gizlediğine delâlet ettiği ileri sürülebilirse de onun umumiyetle takib ettiği metod göz önünde bulundurulursa müphem olarak zikrettiği bu şahısların, isimlerini hatırlayamadığı için bu tarzda isnâd verdiğini kabul etmek icab eder. Onun zamanında, râvileri, açık bir şekilde

44) W. 946, C. IV. 222.

45) W. 340, C. II. 146; W. 344, C. II. 150. 46) W. 103, C. I. 171.

47) W. 227, C. I. 371. 48) W. 64, C. I. 103.

49) W. 964, C. IV. 246. 50) W. 272, C. II. 51.

51) W. 371, C. II. 186; W. 376, C. II. 193; W. 545, C. III. 50. W. 642, C. III. 183.

52) W. 187, C. I. 315. 53) W. 230, C. I. 375.

54) W. 282, C. II. 64.

55) W. 576, C. III. 91.

56) W. 998, C. IV. 290.

isimlendirilmiş ve güvenilir kimseler olarak tanınmış mükemmel bir isnâd sistemi, henüz inkişaf etmemiştir; bu itibarla onun, kusursuz otoritelerden müteşekkil isnâdlar vermesi için hileye başvurmada hiç bir sebep yoktur. O, haberleri aldığı ve hatırlayabildiği şekilde vermiştir ve zamanında mevcut olmiyan bir ölçüye yetişemediği için elbette mes'ul olmiyacaktır.

Zikredilen misaller, İbn İshâk'ın, metodlarında ne kadar samimi olduğunu gösterirler. O, vermiş olduğu bütün haberlerin, tam otorite haberleri olduğunu iddia etmediği gibi, her haberi Hazreti Peygambere ulaştırmak için de gayret sarfetmemiştir. Bu sebeple biz, doğrudan doğruya otoriteleri zikrettiği ve muttasıl isnâdlar verdiği zaman ona itimad edebiliriz. Onun otoritelerini zikri hususundaki metodu çeşitlidir. Çok sayıda şeyhi vardır, bunlardan bazılarını diğerlerine nisbetle daha fazla zikretmiştir. Zuhri (Ö.124/742), Abdullâh İbn Ebî Bekr (Ö.135/752 veya 130/747), Âsım İbn Omer İbn Katâde (ö. 129/746) ve Abdullâh İbn Ebî Necîh (Ö.131/748) çok sık zikrettiği dört otoritedir. Bunlar bazan mürekkeb bir isnâdda, bazan bir sahabî ile ve bazan da kendileriyle sahabî arasında mutavassıt bir veya iki râvi ile zikredilmişlerdir. Zuhri'ye ait bir kaç not, onun, râvilerini nasıl kullandığını göstermeğe yardım edebilir (57).

Gerçi Zuhri, mürekkeb bir hadisin muhtelif otoritelerinden biri olarak görülebilirse de -bu metod, en güvenilir hadis eseri olan Sâhîh'in müellifi Buhârî'ye de meçhul değildir- İbn İshâk, bazı yerlerde onu, işitmiş olduğu haberleri anlatırken bazı teferruat için yalnız olarak zikretmiştir. Ayrıca Zuhri, birden fazla kimselerden almış olduğu haberlerde, bu haberleri kimden aldığını ayırt etmiyen bir râvi olarak da görülebilir. Meselâ, İbn İshâk, Zuhri'nin Aişe'ye yapılan iftira hakkındaki haberi dört şahıstan aldığını zikreder; aynı dört şahıs, Buhârî'de de Zuhri'nin şeyhleri olarak görülür, yalnız İbn İshâk Sa'id İbn Cubayri verdiği halde Buhârî, Sa'id İbnü'l-Musayyib'i verir (58). Her ikisindeki sözler de, bir kısmının diğerlerine nisbetle nasıl daha iyi hatırladıklarını belirtmek bakımından, aynıdır. Başlıca fark, Buhârî'nin, bu dört râvinin, haberi Aişe'den aldıklarını söylemesine rağmen, İbn İshâk'ın bunu zikretmemesidir.

İbn İshâk, bazan Zuhri'yi, haberi daha gerilere isnâd etmeksizin zikrettiği halde bazı yerlerde görünüşe göre şeyhi olmiyan bir râvi olarak yalnız zikreder. Bu durum, Hudeybiye anlaşmasına dair verilen haberde açık bir şekilde görülmektedir. Burada İbn İshâk, müteaddit defalar, sadece "Zuhri dedi" demekle iktifa eder ve akabinde hemen tafsilata geçer. Fakat başlangıçta, Zuhri'nin Urva'dan, Urva'nın Misvar İbn Mahrama ve Mervân İbnü'l-Hakem'den kendisine naklettiğini bize bildirmiştir (59); bu suretle sekiz muhtelif yerde Zuhri'yi haberinin menşeiini vermiyen bir râvi olarak zikrettiği zaman, başlangıçta verilen isnâdın, diğer bütün haberlere de şamil olduğu zannını uyandırmıştır.

Zuhri, İbn İshâk'ın pek çok zikredilen şeyhlerinden biri olmakla beraber, bazı yerlerde, İbn İshâk, Zuhri'den kendisine hadis nakleden başka şahısları zikretmiştir. Bir yerde, isnâdı daha fazla uzatmaksızın Âsım'ın Zuhri'den (60), iki yerde, yine fazla isnâd vermeksizin şüphe etmediği bir şahsın Zuhri'den rivayetini zikreder (61). Bir yerde, Yakûb İbn Utba'nın Zuhri'den, Onun da Ebû Hadrad'tan (62), iki yerde, yine Ya'kûb'un, Zuhri'den, onun Ubaydullâh İbn Abdullâh İbn Utba'dan, onun da Aişe'den (63) rivayetini verir. Bir yerde,

57) Zuhri ile ilgili isnâdların tafsilâtı için Wüstenfeld neşrinde verilen isnâd listesine atıf yapılmış, Kahire neşrine yapılan atıflarla tamamlanmıştır. *Z.D.M.G.*, XIiv. s. 40 ve dv. da Fischer, Wüstenfeld'in listelerindeki noksanları ele almıştır.

58) W.731,C.II.309.Krş.Buhârî, *şahâdât*, 15. 59) W.740,C.III.322.

60) W.676,C.III.234. 61) W.676,C.III.234;W.750,C.III.335

62) W.837,C.IV.77 63) W.1000,C.IV.292;W.1005,C.IV.298.

Sâlih İbn Keysân'ın Zuhri'den onun Ubaydullâh'dan, onun da Âişe'den (64), bir başka yerde ise Ubaydullâh'tan ileri gitmeksizin aynı isnâdı zikreder (65). Bunlara ilâveten İbn Ishâk, bir yerde de şüphelenmediği bir şahsın Zuhri'den, onun Urva'dan, Urva'nın da Âişe'den rivayetini vermiştir (66).

Bu gibi misallerden anlaşılıyor ki İbn İshâk, haberleri, bize aldığı gibi nakletmiştir. İsnâdı, olduğundan daha ileri uzatmağa çalışmamıştır. daha fazla habere sâhib olmamış ise yalnız Zuhri'yi zikretmiş eğer bildiği bir şey olmuşsa bir isnâd vermiştir. Haberi Zuhri'den ikinci elden almışsa, doğrudan doğruya Zuhri'den aldığını uydurmamıştır. Onun, haberleri için sâhib olduğundan daha yüksek derecede otorite uydurmağa çalışmaması, bir doğruluk intibai uyandırır.

İbn Ishâk'ın, ekseriya Muvattâ'da Mâlik'in isnadları içerisinde görülen Nâfi (Ö.117/735) den çok az hadis rivayet etmesi, garib karşılanabilir. Bu hususta sadece altı misal bulabildim (67), bunların beşinde, İbn Ishâk, onu doğrudan doğruya zikretmiş, diğerinde ise, Sâlih İbn Keysân vasıtasıyla ondan nakletmiştir. Nâfi, her haberi, iki yerde Omer'e ve bir yerde de Hafsa'ya ulaştırmak suretiyle hepsinde Abdullah İbn Omer'i zikretmiştir. Bu misallerden yalnız ikisi ile Muvattâ'daki hadisler arasında uygunluk vardı (68). Mâlik ise, Hazreti Peygambere ulaşan isnâdlarla altmış beş yerde Nâfi'yi zikretmiştir, fakat muttasıl olmıyan isnâdları hesap etmiye çalışmadım. Mâlik, Nâfi'yi bu kadar sık zikrettiği halde İbn Ishâk niçin ondan hiç bahsetmemiştir? Diyebiliriz ki İbn İshâk, kendisini, hadis hususunda Mâlik (Ö.179/795) ten daha üstün bir otorite olarak kabul etmiş, Mâlik'in, hadislerini kendisine göndermesini istemiştir; zira onların baytarı ve Mâlik'e nisbetle onların kıymeti hakkında hüküm vermek için kendisinin daha ehliyeti olduğunu ileri sürmüştür (69). Mâlik'in Nâfi'den almış olduğu hadislerin hemen hemen hepsi, İbn Ishâk'ın Sîre'siyle ilgisi olmıyan fikhî meselelere aittir ve İbn Ishâk, sîre ile ilgili hadisleri toplamakla iktifa etmiştir. Nâfi'in bizzat kendisi de fikhî meselelerle meşgul olmuştur ve bu sebeple, İbn Ishâk için faydalı bir haber kaynağı değildir.

Nâfi ve Zuhri'den önceki nesle giderek ilk halife Ebû Bekr'in torunu Urva İbnü'z-Zubayr (Ö.94/712) (70) in, İbn Ishâk'ın isnâdlarında nasıl görüldüğünü inceleyebiliriz. Urva'nın bulunduğu kırkbeş yerin on ikisinde İbn Ishâk, haberlerini Zuhri vasıtasıyla almıştır. Kırkbeş durumun yirmibirinde isnâd, Urva'dan öteye geçmez. Altı muhtelif kimse, haberi bu yolda İbn Ishâk'a vermiştir (71). Fakat bu altı şahıstan herbirinin kaynak olarak zikredilmesi ve İbn Ishâk'ın, haberleri bunlar vasıtasıyla daha ileri giden bir isnâdla Urva'dan alması şayanı dikkattir. Daima muttasıl isnâd görmek isteyenler için bu durum, tatmin edici olmıyabilir; fakat metodun tenevvüü, İbn Ishâk'ın, şeyhlerini zikri hususunda takip ettiği yolun sıhhati lehinde oldukça bir delil teşkil etmektedir. Onun, rivayeti alışında takip ettiği yol, en basit şekildeyle bu olmasa idi niçin bazan Zuhri'nin Urva'dan ve bazan da onun Urva vasıtasıyla Âişe'den rivayetini zikredecekti. Eğer onun, muttasıl bir isnâd vermesi zarurî ve hata makbul

64) W.1021,C.IV.315. 65) W.776,C.III.367.

66) W.731.C.III.309.

67) W.229,C.I.373;W.319,C. II. 118;W.395,C.II.215; W.779,C.III.372; W.878,C.IV.133;W.966.C.IV.249.

68) *Hudûd*,I,Krş.W.395; *Hacc*,180, Krş.W. 966.

69) Krş. Al-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (14 cl. Kahire 1931), 1.223; İbn Hallikân, *Vafayâtü'l-a'yân*, No.623

70) Hernekadar 94 senesi, Urva'nın ölümü için verilen meşhur bir tarih olsa bile onun ölmüş olduğu ilk asrın son senesi üzerinde tereddüd vardır. Krş. *Enc. of Islam*, IV.1047; W.M.Watt, *Muhammad at Mecca* (Oxford 1953), s. 180.

71) Hişâm İbn Urva, Muhammed İbn Ca'fer İbn'z-Zubeyr, Ömer İbn Abdullâh İbn Urva, Yezîd İbn Rûmân, Yahyâ İbn Urva ve Zuhri. Buna ilâveten bir hadisi de Sâlih İbn Keysân, Ya'kûb İbn Utbe ve şüphelenmediği bir şahıstan Urva vasıtasıyla Âişe'ye ulaşan isnadlarla almıştır.

olsa idi, Aişe'nin ismini her zaman isnâda ilâve etmekten daha kolay bir şey olmazdı. Fakat doğruluğu dolayısıyla bu şekilde hareket etmemiştir.

Hazreti Peygamberin ashâbı nesline gelince, burada, İbn İshâk'ın hadis eserlerinin en verimli kaynağını teşkil eden Ebû Hureyre (Ö.58/678) ile olan ilgisine işaret edebiliriz. Tesbit ettiğimize göre Ebû Hureyre, İbn İshâk'ın isnâdında oniki yerde görülmektedir (72). Bu durum, İbn İshak'ın bu kaynaktan gelen haberleri öğrenmek için bir takım usul ve kaidelere sahip olduğunu gösterir ve bu sebeple biz, eğer daha fazla olsa idi daha çok zikrederdi, gibi makul olmayacak bir netice çıkaramayız. Burada, Ebû Hurayra'nın velûd bir haber kaynağı olduğuna dair herhangi bir işaret yoktur, fakat onun bazı şeyleri rivayet etmek zorunda kaldığına dair açık bir delil mevcuttur. Gerçi Ebû Hureyre'nin, Hazreti peygamber Hayber'de iken 7 nci senede islâmîyeti kabul etmek için Medine'ye geldiği söylenirse de ona ulaşan yalnız dört pasajın, bu tarihten sonraki bir zamana delâlet ettiğini insan kaydetmeden geçemez. Daha evvelki pasajların dördünün, Hazreti Peygamberin sözlerini naklettikleri doğrudur ve muhtemelen metinde delâlet ettikleri devirden daha sonraki bir zamana ait olabilirler; fakat diğer haberler Ebû Hureyre'den gelmiş olabilir, yalnız Ebû Hureyre, bunları başka kimselerden aldı ise bunlar zikredilmemiştir.

İbn İshâk, haberlerini aldığı usul hususunda her zamanki gibi dikkatlidir. Bir defa Ebû Hureyre'den doğrudan doğruya nakleden itham etmediği bir şahıs ve bir defa da Ebû Sa'îd el-Makburî vasıtasıyla Ebû Hureyre'den kendisine ulaşan haberi, nasıl ulaştığını söylemeksizin zikreder. Normal olarak İbn İshak, kendisiyle Ebû Hureyre arasındaki isnâdda iki şahıs ismi verir, fakat iki yerde yalnız bir şahıs, bir yerde de garib olarak uzun bir isnâd görülür; bu isnâdda İbn İshâk, Yezid İbn Ebî Habîb'in Bukeyr İbn Abdullâh'tan, onun, Suleymân İbn Yesâr'dan, onun, Ebû İshâk ed-Devsî'den, ed-Devsî'nin de Ebû Hureyre'den rivayetini zikretmiştir. Muhtemelen Bedr savaşından kısa bir müddet sonra bir sefer heyeti ile ilgili bir kayıta, Ebû Hureyre'nin de, bu heyette bulunduğunu söyleyen bir kimse olarak ortaya çıkması, pek çok el değiştirerek gelen hikâyenin zamanla inkişaf edip etmediği hususunda insanı tereddüde sevkeder.

Hadis eserlerinde, Ebû Hureyre'ye isnâd edilen geniş hadis yığınının (73), sıhhati hakkında çeşitli sahalarda sual sormak için sebepler vardır ve bu hususta izhar edilen şüphe, İbn İshâk'ın onu nâdiren zikretmesiyle daha da kuvvetlenmiştir. Hattâ, İbn İshâk tarafından kaydedilen haber müfredatı için Ebû Hureyre'nin son râvi olarak görünmesi halinde dahî kaydedilenler hakkında yine şüpheli olabiliriz; fakat durum böyle olsa bile İbn İshâk'ın, vemiş olduğu isnâdla Ebû Hureyre'den geldiğini söylediği haberlerden şüphe etmek için hiç bir sebep yoktur.

İbn İshâk'ın metodunun göz önünde bulundurulması suretiyle elde edilen intiba şudur ki O, haberleri aldığı gibi dağıtan güvenilir bir kimsedir. Muvattâ'da Mâlik'in usulünden de anlaşıldığı gibi ikinci asrın ilk yarısında, dâima kullanılan muttasıl bir isnâd metodu henüz inkişaf etmemiştir. Fakat şu da aşıkârdır ki çeşitli şekillerde isnâd kullanılmıştır ve biz bundan, bazan hadiseye kadar varan isnâd usulünün İbn İshâk devrinden daha eski olduğu neticesini çıkarabiliriz (74). Hernekadar İbn İshâk tarafından muttasıl isnâdların

72) W.50, C.I.78; W.368, C.II.183; W.393, C.II.213; W. 400, C.II.221; W.468, C.II.312; W.579, C.III.95; W. 586, C.III. 104; W.673, C.III. 230; W.765, C. III. 353; W.964, C.IV. 246; W.996, C.IV. 287; W.1012, C.IV.305

73) Tayâlisi, *Musned*'inde Ebû Hureyre'ye ulaşan normal sayıda (303) hadis verir (No. 2269 — 2598). Ahmed İbn Hanbel'in *Musned*'inde ise bu farklıdır ve Ebû Hureyre'ye ait hadisler, 313 sahifeyi bulur; 11.228 — 541 (6 cild, Kahire 1311/1895).

74) Isnâdın ilk şekillerine ait bir münakaşa için Horovitz'in yukarıda zikredilen eserinden başka Bkz. Johann Fück, *Muhammad ibn İshâk* (Frankfurt am Main, 1925) s. 5. . .

kullanılışı, kâide olmaktan uzak ise de, metodunun tenevvüü, zamanında mevcut olan otorite tiplerini bize temin ettiğine inanmak için zemin hazırlamıştır. Biraz önce onun, bir otoriteyi, bazan desteksiz, bazan bir merhale geri giderek, bazan da hâdisle ile muasır bir kaynağa kadar uzanarak nasıl zikrettiğine temas etmiştik. Meselâ, Zuhrî'yi bazan yalnız, bazan da başka otorite ile zikrettiği zaman bu, onun, rivayeti sadece bu yolla aldığına delâlet eder. Keza Zuhrî, bazan daha fazla otorite zikretmeden bir haberciden, bazan da hâdisenin vukuu zamanına kadar varan bir isnâd zinciri ile haber aldığı zaman bu, habercilerinin, bu çeşitli yollarla naklettiklerini gösterir. Hâdiseye kadar varan kesiksiz bir isnâdın her zaman veya çok defa bulunmaması, kesiksiz olarak sâhip olduğumuz ilk isnâdların sıhhatinden şüphelenmemiz için bir sebep teşkil etmez. Bütün bunlar, muttasıl bir isnâdın, her zaman zarurî bir şey olmadığına delâlet eder. Eğer İbn İshâk, muttasıl isnâdlar elde edemedi ise bunu açıkça göstermesi tabiidir ve böyle isnâdlar verdiği zaman onun yalan söylediğini kabul etmek güçtür; oysa ki İbn İshâk haberlerini çok defa tam isnâda bağlamaksızın vermiştir. Bu münâsebetle işaret edilebilecek diğer bir mesele de şudur: İbn İshâk, bazan kendisine ulaşan bir hadise hakkındaki muhtelif hattâ birbirine zıt haberleri muhtelif isnâdlarla verir. Eğer isnâdlar sahih ise bu tam manasıyla anlaşılabilir; çünkü şahsî ilgi bulunmasa bile aynı hâdiseyi muhtelif şekillerde nakleden muhtelif kimselerin bulunabileceği tabiidir. Halbuki şahsî ilginin bulunduğu yerlerde muhtelif haberlerin kabulü için daha büyük sebepler vardır. Bu itibarla biz, muhtelif görüşleri desteklemek maksadıyla ortaya konmuş isnâdlar gördüğümüz zaman, onların mevcudiyeti, sahih olarak kabul edilmeleriyle en iyi bir şekilde izah edilmiş olur.

Eğer hâdiseye kadar varan sahih isnâdların erken tarihlerde kullanılmağa başladığını kabul edersek—ki bu, bir kâide olmaktan uzaktır—üçüncü asırda vücuda gelmiş olan eserlerde gördüğümüz bütün muttasıl isnâdların sıhhati hakkında, tabii olarak, bazı suallerle karşılaşırız. Profesör Schacht, bir zamanlar muttasıl bir isnâda sâhip olmadığı halde sonraları tam bir isnâd kazanan birçok hadisin, nasıl ciddî şüpheler doğurduğunu göstermek için misaller vermiştir. Fakat böyle olsa bile biz, her bulduğumuz şeyi reddetmek hususunda haklı olamayız. Daha önce de gördüğümüz gibi, ilk devirlerde mükemmel isnâdlar mevcut idi ve olanlar da sadece bunlardan ibaret değildi. Daha sonraki müelliflerin bazı yerlerde isnâdlar ortaya çıkarmaları sebebiyle—ki meselâ ne İbn İshâk ve ne de Mâlik bu isnâdları kullanmışlardır—bunlardan şüphelensek bile hepsinin de uydurma olduğunu kabul edemeyiz. Eğer ilk devirlerde mükemmel isnâdların mevcudiyetine inanırsak İbn İshâk ve Mâlik gibi kimselerin, ya bildikleri bütün isnâdları kullanmadıklarını, yahut bilhassa kendilerini ilgilendirmiyen mevzularda sahih isnâdların bulunduğunu, yahutta bilmedikleri için onları çıkarmadıklarını kabul etmemiz akla yakındır. Bununla beraber bir âlimin, araştırmalarıyla ilgili bütün teferruattan haberdar olması gerektiğini, yahutta bir haberin bazı kısımlarını vermediği zaman ondan haberdar olmadığını düşünmek makul sayılamaz. Fakat, bunu teslim ederken, isnâdların büyük ekseriyetinin, daha sonraki devirlerde, hadislerin bütün şekillerine böyle bir nizam dahilinde tatbik edilmesinin sun'î olduğunu hissetmemek mümkün değildir.

İbn İshâk'tan Sahabeye veya Hazreti Peygambere kadar uzanan rivayet zincirlerini sahih olarak kabul etmeğe taraftarım. Fakat, bir derece daha ileri giderek bu isnâdlar tarafından teyid olunan haberlerin mahiyeti üzerinde durmak, ortaya oldukça güç meseleler çıkarmaktadır. Çünkü tenkidde tam manâsıyla tarafsız olmak zordur. Çok defa ileri sürüldüğü gibi, hadisin, heyeti asliyesi sahih olmasa bile, sahih bir özü mevcuttur; fakat henüz hiç kimse, bu özü bulup çıkaracak bir metod ortaya koymamıştır. Bununla beraber rivayet, bir hudut dahilinde kabul edilmişse, rivayet esnasında bazı şekli ameliyeye maruz kalmış olsa

bile, o rivayetin istinad ettiği bir esasın bulunması icab eder. Hukukî hadislerin inkişafı hakkında daha sonraki nesiller tarafından ne söylenirse söylensin ve Kur'ânın dışında Peygambere ait sâhip olduğumuz her hangi bir haberin doğruluğu üzerinde ne gibi şüpheler yaratılırsa yaratılsın, bilhassa hicretten sonra Peygamberin hayatının anahatları hakkında gerçek malumata sâhip olduğumuza inanmak zorundayız. Kur'ândan başka, Hazreti Muhammedin sözlerine ağızından çıktığı şekliyle sâhip olamasak bile, hiç olmazsa çeşitli hallerde onun söylemiş olduğu sözleri umumî manasıyla bilmemiz icab eder. Belki onun asıl sözleri de, mühim anlarda işitilen sözleri gibi mümkün olduğu kadar doğru bir şekilde nakledilmiş olabilir. Oldukça uzun bir şiiri ezbere okuyabilen râvilerin hayret verici hâfızaları düşünülecek olursa bir muhavere ve hattâ resmî toplantılarda geçen konuşmaları hatırlayıp onları tekrarlayabilen kimselerin bulunacağına inanmak icap eder. Nesîrin, şiire nisbetle daha sahih bir şekilde tekrarlanmasının güçlüğünü kabul etsek bile işitmiş oldukları sözleri doğru bir şekilde tekrarlayabilecek kimselerin bulunabileceğine yine de inanabiliriz. Bununla beraber sahih özün ne olduğunu tayin etmek istersek, güvenilir hadis eserlerinde bulunan bütün çeşitli isnâdları da alsak, yahut sadece sahip olduğumuz en eski eserlerdeki isnâdlarla da iktifa etsek, haddizatında böyle bir isnâd tetkiki yine de kifayetsizdir. Bu sebeple böyle bir çalışmada, isnâd tetkiki ile diğer bazı meseleleri birleştirmek zorunluluğu vardır.

Belki böyle bir metod fikri, İncillere tatbik olunan şekil tenkidinde bulunabilir. Fakat durum, şüphesiz tam manâsıyla aynı değildir, çünkü İncillerde, hadislerin isnâdları vasıtasıyla sâhip olduğumuz kaynakların çeşitli unsurlarına sahip değiliz ve hadislerde rivayet, hiç olmazsa görünüşe göre, kaynağa kadar uzanmaktadır. Bundan başka, Ahdi cedid âlimleri, şekli tenkid metodunun kıymeti üzerinde hiç bir zaman ittifak etmemişlerdir. Bu itibarla bir şekli tenkid tatbikinin bütün meseleleri halledeceğini iddia etmiyorum, fakat isnâdlı veya isnâdsız ortaya çıkarılmış olan çeşitli materyalin, içinde bulunduğu şeklin araştırılmasıyla, peygambere ait detayların ortaya konuş tarzı hakkında bazı neticeye ulaşma imkânı olabileceğine işaret etmek istiyorum. Ve bilhassa elimizde bulunan en eski kaynaklardaki materyalin tetkiki ile, peygambere ait söz ve fiillerin değişip değişmediğini veya nisbeten erken bir tarihte aynen iktibas edilip edilmediğini anlıyabiliriz.

Şuna da inanabiliriz ki Hazreti Peygamber, henüz daha hayatta iken bile çok defa konuşmaların mevzuunu teşkil ediyordu ve onun söz ve fiillerinin hikâyesi, büyük ölçüde münakaşa konusu oluyordu. Onun ölümünden sonra İslâmiyetin daha da genişlemesi, bu çeşit konuşmalar için daha büyük sebepler doğurmuştur, çünkü yeni müslüman olanların, ona taalluk eden her şeyi öğrenmek hususunda çok istekli olacakları tabiidir. İbn Hişâm'ın İbn İshâk'tan naklettiği haberler arasında Hazreti Peygamberin hayatına dair çok eski ve mühim kayıtlar vardır. Buna göre, bilhassa böyle eserler üzerinde çalışmalarımızı teksif etmek suretiyle Peygamberin söz ve fiillerine ait hususî takdim şekillerinin, müteakıp nesillere nakletmek ihtiyacı ile erken inkişaf edip etmediği hususunda bazı neticeler elde edebilir miyiz? Bunun, takdir edilebilir bir netice arzedip etmiyeceğini söylemek şimdiden mümkün değildir. Bu, faydalı bazı neticeler verebilecek bir araştırma şeklidir, fakat anlaşılmadıkça kıymeti hakkında kat'î bir şey söylenemez.